ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ПЕДАГОГИКА ФАКУЛЬТЕТИ

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ КАФЕДРАСИ

“Мактабгача ёшдаги болаларга таълим тарбия беришда ижодий ўйинларнинг аҳамияти”. (5-6 ёш мисолида)
мавзусидаги

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

БАЖАРДИ: Мактабгача таълим йўналиши битирувчи 4 - курс талабаси Исматова.С ______________

ИЛМИЙ РАҲБАР:

Ўқитувчи Йўлдошева.Ф.М __________

Термиз – 2015

М У Н Д А Р И Ж А

Кириш...

И. Боб. Мактабгача ёшдаги болалар билан ўйналадиган ўйинларнинг аҳамияти.

И.1 Мактабгача ёшдаги болалар психик ривожланишида ўйинларнинг назарий асослари...

1.2. Ўйин турлари ва уларнинг психологик хусусиятлари..................

1.3 Боланинг психик ўсишида ўйиннинг аҳамияти..........................

II. Боб Мактабгача ёшдаги болаларга таълим – тарбия беришда ижодий ўйинларнинг педагогик аҳамияти.

II.1 Мактабгача ёшдаги болаларга таълим – тарбия беришда ижодий ўйинларни амалга ошириш йўллари ва шарт – шароитлари

II.2 5-6 ёшли болалар билан ижодий ўйинларни ташкил этиш

II.3 Тажриба натижалари таҳлили ва хулосаси.................................

Хулоса ва тавсиялар...

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати...

Иловалар...

Кириш

Мавзунинг долзарблиги: Жамиятнинг маънавий такомили унда амалга ошириладиган таълим - тарбия ишларининг мазмуни, шакл ва моҳиятига боғликдир. Шу боисдан ҳам таълимдаги янгиланишни, республикамизда амалга оширилаётган боскичма - боскич таълим тизимини педагогик талкин килиш, бу жараённи самарадорли кечишини таъминлаш зарурияти юзага келади. Маълумки, болаларнинг асосий вакти уйин билан утади. Ўйин - мактабгача ёшдаги болаларни ҳар томонлама ривожланишининг муҳим воситаси, уларнинг асосий фаолияти бўлиб ҳисобланади. Ўйин жараёнида бола шахси фаолият субъекти сифатида шакллана бошлайди. Ўйин узок даврлардан бери машҳур олимлар, педагог-психологлар, файласуфлар, социологлар, этнографлар ва маданият арбоблари диккатини узига каратиб келган

Ҳақиқатдан ҳам ўйин ҳар бир ёш босқичда боланинг теварак атрофдаги ҳаётни ва кишилар ўртасидаги турли муносабатларни ҳар томонлама билиб олишга қаратилган фаолиятидир. Мактабгача ёшдаги боланинг ўйин фаолияти мазмун жиҳатдан ҳар кунги вазиятга қараб ўзгариб туради. Ўйин доимо ўзгариб турганлиги туфайли бола ўйнаб чарчамайди, зерикмайди. Боланинг атроф муҳитга кишиларга, нарсаларга ва ўзига бўлган турли муносабатлари мазмун ҳамда шакл жиҳатдан ҳар доим ўзгариб турадиган ўйин жараёнида намоён бўлади. Болаларнинг турли эҳтиёжлари, истак ва қизиқишлари, қобилиятлари ҳамда бир қанча шахсий фазилатлари ўйин жараёнида бевосита ривожланади.

Ўйин жараёнидаги болалар фаол фаолиятининг психик тараққиёт учун аҳамияти шундаки, болаларнинг турли сифат ва фазилатлари ўйин жараёнида фақат намоён бўлибгина қолмасдан, бунда сифат ва фазилатлар мустаҳкамланади, ўзлаштирилади. Шунинг учун психология нуқтаи назардан оқилона яъни тўғри ташкил қилинган ўйин бола шахсини ҳар томонлама ўстиради ва шунинг билан бирга боланинг бутун психик

жараёнларида –сезиш, идрок, диққат, хотира, тафаккур, хаёл ва иродани илдам ривожланишига ёрдам беради.

Ўйин ўз моҳияти жиҳатидан катта кишиларнинг ҳатти –ҳаракатлари ва хулқ-атворларига фаол тақлид қилишдан иборат бўлиши туфайли болаларда маънавий сифатларнинг мустаҳкамланиши учун ва одоб – ахлоқ қоидаларини билиб олишлари учун кенг имкониятлар беради. Мактабгача ёшдаги бола ўйин жараёнида табиблик ёки муаллимлик ролини бажараётган бўлса, шу касбга тегишли барча сифатларни намоён қилишга интилади. Улар ўйинга жуда берилиб кетсалар, бажараётган ролларига хос сифатлар шунчалик самимий, ижодий тарзда намоён бўлади. Болалар учун ўйин мазмунининг ҳеч бир чегараси йўқ.

Мактабгача ёшдаги болалар катталар ҳаётини ҳамма томонларини ўз ўйинларида акс эттира оладилар. Ўйиннинг аҳамияти бола шахсининг ўсиб камолотга этишига таъсир кўрсатишдин иборатдир. Ўйин ҳар бир ёш босқичда боланинг теварак атрофдаги дунёни ва кишилар ўртасидаги муносабатларни билиб олишни ифодалайди. Боланинг моддий дунёга, кишиларга ўз-ўзига муносабати ўзгараётган ўйинда намоён бўлади. Болаларнинг эҳтиёжлари, истак, қизиқиш (хавас) лари бевосита ўйинда ифодаланади. Ўйин болаларнинг хаёлпарастлиги туфайди нарсалар ва кишилар дунёсини улар учун маъқул томонга “ўзгартириш” имкониятини берадиган фаолиятдир.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси: Мустакиллик йилларида ушбу муаммога бағишланган бир қатор илмий – тадқиқот ишлари амалга оширилди. Файласуф ва социолог олимлардан С.Шермухамедов, Н.Комилов, М.Имомназаров, Қ.Назаров, Ж.Туленов, А.Бегматов, М.Бекмуродов, И.Каримов, А.Умаров, Н.Жўраев, Т.Маҳмудов, Э.ЮБсупов, ва бошқалар мактабгача ёшдаги болаларга таълим – тарбия беришда ижодий ўйинларнинг моҳияти каби масалаларни атрофлича тадқиқ қилганлар.

Битирув малакавий ишининг мақсади: Мактабгача ёшдаги болаларга таълим – тарбия беришда ижодий ўйинларни ташкил этишга оид илмий – методик адабиётларни назарий ўрганиш

Битирув малакавий ишининг объекти*:* Мактабгача ёшдаги болаларга таълим – тарбия беришда ижодий ўйинларни ўрганиш жараёни.

Битирув малакавий ишининг предмети*:* Мактабгача ёшдаги болаларга таълим – тарбия беришда ижодий ўйинларни ташкил этиш усуллари, воситалари, методлари ва шарт – шароитлари.

Битирув малакавий ишининг вазифалари*:*

1. Ўрганилаётган муаммо бўйича психологик – педагогик, методик адабиётларни ўрганиш ва таҳлил қилиш.
2. Мактабгача ёшдаги болаларга таълим – тарбия беришда ижодий ўйинларни ташкил этишнинг амалиётдаги ҳолатини ўрганиш
3. Мактабгача ёшдаги болаларга таълим – тарбия беришда ижодий ўйинларнинг замонавий таълим методларидан фойдаланиш самарадорлигини ўрганиш

Битирув малакавий ишининг тузилиши: кириш, 2 боб, 6 параграф, боб юзасидан хулосалар, тавсиялар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати, иловалардан иборат.

I. БОБ. МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАР БИЛАН ЎЙНАЛАДИГАН ЎЙИНЛАРНИНГ МОҲИЯТИ

I.1 Мактабгача ёшдаги болалар психик ривожланишида ўйинларнинг назарий асослари

Го`дакнинг бир ёшгача даврдаги психологик хусусиятларини о`рганиш бо`йича қатор тадқиқотлар мавжуд. Шулар орасида Н.Л.Фигурин, М.П.Денисова, М.Ю.Кистяковская, А.Валлон, Д.Б.Елконин, Е.А.Аркин, С.Фаянс, Ш.Бюлер, Ф.И.Фрадкиналарнинг асарлари алоқида ақамиятга моликдир. С.Фаянс тажрибасида го`дакка чиройли ва жозибадор о`йинчоқлар 9 см масофадан ко`рсатилганда у бутун вужуди билан уларга интилган, кейинчалик оралиқ 60 см бо`лганида боланинг интилиши, қо`л чо`зиши, сустлашган, чо`зилиши, итиёрсиз қаракати мутлақо со`нган. У о`йинчоқ билан бир қаторда турган катта кишига қам ана шундай бефарқ қараган. Масофага қанчалик қисқарса, боланинг унга интилиши, қизиқиши шунчалик кучайиб боришини куза-тиш мумкин.

Тадқиқотчи А.В.Ярмоленко ярим ёшлик го`дакларда жозибали нарсаларнинг о`заро қиёсий таснифини тадқиқ қилган. Муаллиф олган маълумотларга қараганда го`дак беқисоб жисмлар орасида инсонни (катта ёшли одамларни) тобора аниқроқ, равшанроқ ажрата бошлаган. Шу билан бирга қаракатсиз ко`рув қо`зқатувчисига диққатни то`плаш 26 секундддан 37 секундгача қаракат қилмаётган одамга боланинг тикилиши, 34 секунддан 38 секундгача, харакатдаги ко`рув қо`зқатувчисига қараши 41 секунддан 78 секундгача, ҳаракатдаги инсонга эътибор бериши 49 секунддан 88 секундгача ортган. Тажрибада го`дакнинг харакатланаётган одамга диққатини то`плаб туриши 4 маротаба ортгани аниқланган. Го`дак жонсиз нарсаларга қараганда одамга диққатини барқарор қаратиши унинг катталарга муносабати о`згарганидан эмас балки улар билан алоқага киришганда суст ретсептор о`рнини фаолроқи эгаллаганидандир. Го`дакда фазовий тассаввурнинг бойишида жумлаларнинг идрок қилишидаги фарқлашнинг

такомиллашуви муқим восита хисобланади. қаёт тажрибаси ортиб бориши машқлар натижасида жисмларнинг аломатлари ва белгиларни о`қуви пайдо бо`лади.

Олиманинг фикрича 3- ойдан 6 ойликкача болада катта ёшдаги одамлар билан танлаб муносабатда бо`лиши вужудга келади. Уч ойлик го`дак бегоналар орасидаги туққан онасини ажрата олса, ярим ёшдан бошлаб эса бегоналар ичидаги қариндошларини қам фарқлай бошлайди. М.Ю.Кистаяковская маълумотига ко`ра, 5-6 ойликда у муомала қилаётган нотаниш шахсга бир оз тикилади, кейин ё кулимсирайди ёки ундан юзини о`гиради, хатто, қо`рқиб йиқлаб юборади. Болада о`зини парвариш қилаётган яқин кишиларига боқланиб қолиши содир бо`лади. Ана шу сабабли онасини ёки энагасини ко`рса қийқириб қаршилайди, унга талпинади, қо`л-оёқини ихтиёрсиз типирчилатади. У ярим ёшга то`лганда атрофдаги яқин кишилари, қариндош-уруқларига, хатто қо`ни -қо`шниларга қам боқланиб (о`рганиб) ко`никиб қолади. Тахминан 8-9 ойлигидан катталар билан дастлабки о`йин фаолиятини бошлайди.О`йин фаолиятидаги табассум, жонланиш, шодлик, туйқулари аввал фақат катталар иштирокида намаён бо`лади, вақт о`тиши билан уйиннинг о`зи болага қувонч бақишлайди. Го`дак бир ёшга яқинлашган сари катталарнинг хатти-харакатларини изчил кузатишдан ташқари унда аста-секин уларнинг ко`мак бериш иштиёқи туқилади. Натижада бола индивидуал фаолият туридан қамкорликдаги фаолиятга қам о`та бошлайди. Маълум, қамкорликдаги фаолият мулоқот ко`ламини кенгайтиришга ёрдам беради.

Боланинг умумпсихологик тараққиёти фақат о`йин жараёнидаги (А.Леонтев) амалга осқисқини инобатга олиб уларнинг о`йинларининг мазмунан бойитисқига катта эътибор қаратишимиз лозим.

Боқ`чқа ёсқидаги болаларнинг суюжетли ва ролларга бо`линиб, о`йналадиган о`йинлари деярли қ амма вақ т жамоа қ олда амалга осқирилади. Сюжетли ва ролларга бо`линиб о`йналадиган о`йинлар болаларнинг ко`пгина психик жараёнлари ва сқахсий психологик сифатларини ривожлан-тирисқга ёрдам

беради. О`йин сқароитининг о`зиёқ болалар дик қ атини атрофдаги нарса ва қ одисаларга фаол юналтири сқини талаб қ илади. Бу эса, о`йин фаолияти давомида бола-ларни ниқ оятда фаолласқтиради, яъни улар кузатувсқан, тез эсда олиб қ оладиган, қ ар бир нарсани атрофлисқа ва сқуқ ур тақ лил қ иладиган бо`ладилар.

**Сюжетли ва ролларга бо`линиб, о`йналадиган о`йинлар.О**`йин жараёнида болаларнинг бир бирлари билан фаол муносабатда бо`лисқларига имкон яратади. Бу болалар нутқ инннг тез ривожланисқига олиб келади. Маълумки, сюжетли ва ролларга бо`линиб о`йналадиган о`йинларнинг о`з қ онун - қ оидалари мавжуд. Бу қ онун - қ оидаларга риоя қ илисқда болалар о`з ирода кусқларини исқга соладилар. Бинобарин, о`йин фаолияти давомида болаларнинг иродавий сифатлари қ ам ривожланади. Турли ёсқдаги боқ сқа болаларининг о`йин фаолиятлари уларнинг барсқа акс эттирисқ, яъни психик жараёнларини, ақ лий имкониятларини, сқахсий психологик сифатларини, характер хислатларини таркиб топтириб, ривожлантиради. Сқу нарса қ арактерлики, боқ сқа ёсқидаги болаларнинг турли - туман о`йин фаолиятлари секин - асталик билан уларни о`қ исқ фаолиятига тайёрлайд

Ролли ўйин мазкур ёш давирдаги болаларнинг энг муҳим фаолияти бўлиб, улар бундай ўйинда гўё катта ёшдаги одамларнинг барча вазифали ва ишларни амалда бевосита бажарадилар.шу боисдан ўйин воқеалари ,оилавий турмуш ҳодисалари шахслараро муносабатларни умумлаштирган ҳолда акс эттиришга ҳаракат қиладилар . Болалар катталарнинг турмуш тарзи , ҳис-туйғу , ўзаро муомала ва мулақатларнинг хусусиятларни ўзига ва ўзгаларга атроф муҳитига муносабатларни яқол воқелик тарзида ижро этиши учун турли ўйинчоқлардан, шунингдек, уларнинг вазифасини ўтовчи нарсаларда ҳамфойдаланилади.Боланинг онгида уни қуршаб турган воқеолик тўғрисидаги хилма хил ўйин фаолиятни такомиллаштирадиган шароитларни тадқиқ қилган Н.М .Аксаринанинг таъкидлашича ўйин ўз- ўзидан вужудга келмайди бунинг учун камида учта шароит бўлиши лозим бунга

1) таасуротлар таркиб топиш.

2) ҳар –хил кўринишдаги ўйинчоқла ва тарбиявий таъсир воситаларнинг муҳайёлиги.

3) болаларнинг катталар билан тез-тез муомала ва мулоқатга киришуви .Бунда катталарнинг болага бевосита таъсир кўрсатиш услуби ҳал қилувчи рол ўйнайди.

Д.Б.Елконин ўз тадқиқотида ролли ўйиннинг сюжети билан бир қаторда ,унинг мазмуни ҳам мавжуд эканини ёзади .Унинг фикрича ўйинда бола катталар фаолиятининг асосий жиҳатини аниқроқ акс эттириши ўйинни мазмунини А.П.Усованинг татқиқотларида таъкитланишича , ролли ўйин иштирокчиларни сафи ёш улғайишига қараб жинсий тофовутларига биноан кенгайиб боради.уч ёшли болалар иики учтадан гуруҳга бирлашиб ,уч беш даққиқа бирга ўйнаб оладилар 4-5 ёшли гуруҳи 2-3 тадан иштирокчидан иборат бўлиб уларнинг ҳамкорлигидаги фаолияти 40-50 дақиқа давом этади ўйин давомида қатнашчилар сони ҳам ортиб боради:6-7 ёшли болаларда роли ўйини гуруҳ ёки жамоа бўлиб бирга ўйнаш истаги вужидга келади аввал ролар тақсимланади о;йининг қоидалари ва шартлари тушинтрилади (ўйиндавомида болалар бир –бирларни ҳаракатини қатиқ назорат қиладилар).

Д.Б.Елконин уз тадкикотида ролли ўйиннинг сюжети билан бир каторда, унинг мазмуни хам мавжуд эканини ёзади. Унинг фикрича, ўйинда бола катталар фаолиятининг асосий жихатини аникрок акс эттириши ўйиннинг мазмунини ташкил килади.

А.П.Усованинг тадкиқотларида таъкидланишича, ролли ўйин иштирокчиларининг сафи ёш улгайишига караб, жинсий тафовутларга биноан кенгайиб боради:

а) уч ёшли болалар 2-3 тадан гурухга бирлашиб, 3-5 дакика бирга уйнай оладилар;

б) 4-5 ёшлилар гурухи 2-5 иштирокчидан иборат булиб, уларнинг хамкорликдаги фаолияти 40-50 дакика давом этади, ўйин давомида катнашчилар сони ортиб хам боради;

в) 6-7 ёшли болаларда ролли ўйинни гурух ёки жамоа булиб бирга уйнаш истаги вужудга келади, натижада аввал роллар тақсимланади, ййиннинг коидалари ва шартлари тушунтирилади (ййин давомида болалар бир-бирларининг харакатини катгик назорат киладилар)

Д.Б.Елконин ҳаракатли ўйиннинг қоидалари мазмуни ўзаро боғлиқлигидан келиб чиқиб уларни беш гуруҳга ажратади: 1) ҳаракатга тақлид қилиш; 2) муайян сюжетни драммалаштирилган ўйинлар; 3) сюжети оддий ўйинлар; 4) сюжетсиз қоидали ўйинлар; 5) аниқ мақсадга қаратилган машқлардан иборат спорт ўйинлари.

Болани ўйинга ундамаган омил унинг катта ёшдаги одамларнинг борлиқ тўғрисидаги ва шахслараро муносабати ҳақидаги тасаввури ва уларни ўз шахсий фаолиятида синаб кўриш истагидир, шунингдек, жамоа бўлиб ўйнаётган тенгқурлари билан бевосита мулоқотга киришиш иштиёқидир. Болалар психологияси фанида тўпланган маълумотлар таҳлилига асосланиб, мазкур ёш даври бўйича қуйидаги хулосани чиқариш мумкин: 1) ўйин фаолиятида бола турли ҳаракатларни тўлалигича намойиш этишга, уларни бажариш усулларини кўрсатишга иштиёқманд бўлади; 2) кейинчалик эса барча хатти-ҳаракатларни умумлаштириб акс эттиришга уринади.

Бола ўсиб борган сайин нарсалар ва ўйинчоқларнинг номини ўзгартириш, янги ном билан аташ энгиллашади. Шунингдек фақат янги вазиятда жисмлар номини ўзгартириш билан кифояланиб қолмай, уларни янги номга мувофиқ қўллаш имконияти ҳам вужудга келади. ўйин фаолиятида фойдаланиладиган нарсаларни янгича номлаш қатор муаммоли вазиятларни вужудга келтиради.

ўйин фаолиятида нарсалар номини ўзгартириш ўзининг психологик млҳияти билан мураккаб ҳолат ҳисобланади. Айниқса, сўз билан предметнинг ўзаро муносабатида уларга узвий боғлиқ ҳаракатлар алоҳида аҳамият касб этади.

Юқоридаги мулоҳазалар асосида айтиш мумкинки, катта кишилар ҳаёти ва фаолиятининг ўрнини босувчи ашёлар уларнинг ҳаракатини

умумлашган ҳолда ифодалашнинг моддий таянчи ҳисобланади. Шундай экан, ўйин фаолиятида бола ҳаракатининг ривожланиши ўйин мазмунига кўпроқ боғлиқдир. Чунки боланинг хатти-ҳаркати қанчалик иҳчам ва умумлашган бўлса, у катталарнинг фаолияти мазмунини акс эттиришдан шунчалик йироқлашади. Бинобарин, у одамларнинг нарсаларга ва бир-бирига муносабатини амалда бажаришга ўтади ва шунинг учун нарсалар билан ҳаракат қилишда катталарнинг ижтимоий муносабатларини тўғри ифодалашга интилади.

Ҳар қандай ўйиннинг ва ўйин фаолиятининг марказида бола катта кишиларнинг фаолияти ва ўзаро муносабатини, муомаласини ўзига хос тарзда акс эттириши, такрорлаши имконияти туради. Шунга кўра ўйин ижтимоий аҳамият касб этиб, бола инсоният томонидан асрлар давомида яраилган қимматли билимлар, амалий кўникмалар, малакалар ва одатларни ўрганишга имкон яратади, оқибатда уни шахслараро мулоқотнинг моҳиятига олиб киради.

Шундай қилиб, психолог адабиётлар таҳлилига таяниб мактабгача ёшдаги болаларнинг ўзига хос хусусиятлари қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1) бола одамларнинг фаолияти, уларнинг предметларга муносабати ва ўзаро муомаласига қизиқади;

2) болалар ролли ўйинда атрофдаги воқеликнинг энг ташқи ифодали, жўшқин хис-туйғули жиҳатларини акс эттирадилар;

3) ролли ўйинда бола катталар билан бир хил шароитда, ягона заминда яшаётганини ҳис этган ҳолда ўз истагини амалиётга тадбиқ қилади;

4) катталар ҳаёти ва фаолиятига кириш боланинг тасаввури тимсоллари тариқасида намоён бўлса ҳам, умуман унинг чинакам шахсий ҳаётида ўчмас из қолдиради.

Бола психикасининг тараққий этишда ўйиннинг роли беқиёсдир. Биз боланинг психик тараққиётини ўйинсиз тасаввур қилишимиз қийин. Чунки, ўйин орқали бола фақат жисмоний томондан эмас, балки

психологик томондан ҳам ривожланади. Ўйин орқали бола оламни, ундаги нарса ҳодисаларни, уларга хос хусусиятларни ўрганибгина қолмай, балки нутқ сўзлашга, мустақил фикрлашга хаёл қилишга, ижод қилишга, муомала маданиятига ўрганади.

Кўпчилик психологлар ҳамда педагоглар ўйиннинг психологик масалалари билан бевосита шуғулланиб, ўйинларнинг болани психик камол топтиришдаги аҳамиятига алоҳида тўхталиб ўтганлар. Маълумки, ўйин бола учун воқеликни акс эттиришдир. Бу воқелик болани қуршаб турган воқеликдан анча қизиқарлидир. ўймннинг қизиқарлилиги уни англаб этишнинг осонлигидадир. Катталар ҳаётида фаолият, хизмат, юмуш қандай аҳамиятга эга бўлса, бола ҳаётида ўйин ҳам худди шундай аҳамият каб этиши мумкин.

Жаҳон психологияси фанида тўпланган бой маълумотларга асосланиб, қуйидагича мулоҳаза юритиш мумкин. Масалан, энг содда психик жараёндан энг мураккаб психик жараёнгача ҳаммасининг энг муҳим жиҳатларини шакллантиришда ўйинлар катта роль ўйнайди.

Мактабгача ёшдаги болаларда ҳаракатнинг ўсишига ўйиннинг таъсири ҳақида гап борганда аввало шуни айтиш керакки, биринчидан, ўйинни ташкил қилишнинг ўзиёқ мазкур ёшдаги боланинг ҳаракатини ўстириш ва такомиллаштириш учун энг қулай шарт-шароит яратади. Иккинчидан, ўйиннинг бола ҳаракатига таъсир этишининг сабаби ва хусусияти шуки, ҳаракатнинг мураккаб кўникмаларини субъект айнан ўйин пайтида эмас, балки бевосита машғулот орқали ўзлаштиради. Учинчидан, ўйиннинг кейинчалик такомиллашуви барча жараёнлар учун энг қулай шарт-шароитларни вужудга келтиради. Шу боисдан ўйин фаолияти хатти-ҳаракатни амалга ошириш воситасидан боланинг фаоллигини таъминловчи мутақил мақсадга айланади. Негаки, у (ўйин) субъект (жонзот) онгининг дастлабки объекти даражасига ўсиб ўтади. Мактабгача ёшдаги бола муайян хусусиятга эга бўлган ролни танлайди, шу билан бирга у ёки бу персонажга хос қатъий юриш-туришни онгли равишда ижро этишга интилади. Шундай

экан, ўйин мазкур бола учун энг зарур фаолиятга айлана боради ва янги шаклдаги ҳаракатларни, такомиллаштириш, уларни англаган ҳолда эсга тушириш эҳтимоли яққол воқеликка айлана бошлайди. Мазкур ҳаракатларни эгаллаш болада жисмоний машқларни онгли равишда бажариш имкониятини вужудга келтиради (А.В.Запорожетс).

Боланинг ўйинлар шарт-шароитидан келиб чиқувчи онгил мақсади ҳаракатларни бажариш кезида ўз ифодасини топади ва унинг ўз олдига қўйган мақсади эсда олиб қолиш ва эсга тушириш жараёнларига айланади.

Боланинг лаборатория шароитига нисбатан ўйинларда кўпроқ сўзларни эслаб қолиш ва эсга тушириш имкониятига эга бўладилар, бу эса ихтиёрий хотира хусусиятини чуқурроқ очишга ёрдам беради. Тажрибада йиғилган маълумотларни таҳлил қилиш қуйидагича хулоса чиқариш имконини беради: а) ўйинда бола томонидан маълум роль танлаш ва уни ижро этиш жараёни бир талай ахборотларни эслаб қолишни талаб қилади; б) шу боисдан персонажнинг нутқ бойлигини эгаллаш, хатти-ҳаракатини такрорлашдан иборат онгли мақсад болада олинроқ пайдо бўлади ва осон амалга ошади.

Ўйин фақат билиш жараёнларини такомиллаштириб қолмай, боланинг хулқ-атворига ҳам жобий таъсир кўрсатади. Мактабгача ёшдаги болаларда ўз хулқини бошқариш кўникмаларини таркиб топтиришга боғлиқ психологик муаммони ўрганган З.В.Мануйленконинг фикрича, бирор мақсадга йўналтирилган машғулотга нисбатан ўйинда хулқ кўникмаларини олдиндан вва осонроқ эгаллашмумкин. Айниқса, бу омил мактабгача ёшдаги болаларда ёш даврининг хусусияти сифатида ўзининг ифодасини топади. Катта мактабгача ёшдаги болаларда ўз хулқини ўзи бошқариш кўникмаси ўйин фаолиятида ҳам, бошқа шароитларда қарийб бараварлашади. Баъзан улар айрим вазиятларда, масалан, мусобақа пайтида ўйиндагига қараганда юқорироқ кўрсаткичга ҳам эришишлари ҳам мумкин. Юқоридаги мулоҳазалар асосида умуман айтганда, ўйин ва ўйин фаолияти болада ўз хулқини бошқариш кўникмаларини шакллантириш учун муҳим аҳамият касб этади.

Боланинг ақлий ўсиши тўғрисида фикр юритилганда, олдинги бобда қайд қилинганидек, шуни айтиш ҳам керакки, нарсаларни янги ном билан аташда ёки янгича номлаш ҳолатидан келиб чиқиб, субъект ўйин пайтида фаол ҳаракат қилишга уринади. Чуники у моддий нарсаларга асосланган ҳаракат режасидан тасаввур қилинаётган, фикр юритилаётган жисмлар моҳитини акс эттирувчи ҳаракат режасига ўтади. Бола жисмларнинг моддий шаклидан бирданига ҳаёлий кўринишига ўтишида унга таянч нуқтаси бўлиши керак, ваҳоланки шундай таянч нуқтаси вазифасини ўтувчи нарсаларнинг аксариятидан ўйинга бевосита объект сифатида фойдаланилади. ўйин фаолиятида мазкур жисмлар қандайдир аломатларни акс эттирувчи сифатида эмас, балки ана шу таянч нарсалар тўғрисида фикрлаш учун хизмат қилади, шунингдек, таянч нуқтаси ҳаракатнинг яққол нарса билан боғлиқ жиҳатини акс эттиради. Юқорида айтилганидек, нарса билан ўйин ҳаракатларининг такомиллашуви ҳаракат шакли, хусусияти босқичи кабиларни қисқартириш ва умумлаштириш ҳисобига амалга оширилади. ўйин ҳаракатларининг қисқариши ва умумлашуви уларнинг ақлий кўринишдаги мантиқан изчил, йиғиқ шаклга ўтишнинг асосини ташкил қилади.

Психолог Ж.Пиаже ўйинда жисмларга янги ном бериш омилига жиддий эътибор билан қараб, бу иш рамзий маъноли тафаккур шаклланишининг таянчи, деган хулосага келади. Лекин бу хулоса вазиятни акс эттиришнинг бирдан-бир тўғри йўли эканлигини билдирмайди. Шунинг учун нарсанинг номини ўзгартириш билан болада тафаккур ва ақл-заковат ўсишини кутиш ҳам мантиққа мутлоқа зиддир. Аслида нарсаларни қайта номлаш эмас, балки ўйин ҳаракатларининг хусусиятини ўзгартириш боланинг ақлий ўсишига сезиларли таъсир ўтказа олади. Дарҳақиқат, ўйин фаолиятида болаларда ҳаракатнинг янги кўринши, яъни унинг фикрий , ақлий жиҳати намоён бўлади ва шунинг учун ўйин ҳаракатларини шакллантириш жараёнида болада фикрлаш фаолиятининг дастлабки кўриниши вужудга келади. Боланинг ақлий камол топишида ёки унинг

умумий камолотида ўйиннинг муҳим аҳамият касб этиши худди мана шу далил орқали ўз ифодасини топади.

Бола ўйин фаолиятида мактаб таълимига тайёрланиб боради, шу боисдан, унда ақлий ҳаракатларнинг яққол шакллари таркиб топа бошлайди. Лекин ўйин фаолиятида боланинг ақлий ўсишини чуқуррок изоҳлаб бериш ҳали этарли тажриба маълумотлари мавжуд эмас.

Ролли ўйин фақат алоҳида олинган психик жараён учун аҳамиятли эмас, болада шахсий хусусият ва фазилатларни шакллантиришда шам зарурдир. Бинобарин, катта ёшдаги одамлар ролини танлаб, уни бажариш боланинг ҳис-туйғусини қўзғатувчилар билан узвий боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Чунки ўйин давомида болада ҳар хил хоҳиш ва истаклар туғила боради, булар бошқа нарсаларнинг ташқи аломатлари, ўзига ром этиши сабабли ҳамда боланинг ихтиёридан ташқари, тенгдошларининг таъсири остида туғилади.

Маълумки боланинг ёши улғайиб, мустақил ҳаракат қилиш имконияти ошган сари унинг атрофдаги нарса ва ҳодисалар дунёси ҳам кенгайиб боради. Боланинг мактабгача ёшдаги даврида, унинг фаолият доирасига атрофидаги кучи этадиган, қўлидан келадиган нарсалардан ташқари, катталарнинг фаолиятларига доир, яни уларнинг ҳали мутлақо ақллари этмайдиган, жисмоний жиҳатдан кучлари этмайдиган нарсалар ҳам киради. Чунки улар турмуш тажрибаларининг озлиги ва бинобарин, ҳаддан ташқари қизиқувчанликлари туфайли атрофдаги ҳамма нарса ва ҳодисаларни билишга интилаверадилар.

Мактабгача ёшдаги болалар учун мавхум назарий фаолиятнинг, яъни назарий йўл билан билиш фаолиятининг бўлиниши мумкин эмас. Бу ёшдаги болаларнинг атрофдаги нарсаларни билиш фаолиятлари фақат бевосита ҳаракат шаклида бўлади. Мактабгача ёшдаги болаларнинг ҳаддан ташқари фаол (бетиним, ҳаракатчан) эканликларининг сабаби ҳам шундадир.

Мактабгача ёшдаги бола атрофидаги нарсалар дунёсини билиш жараёнида шу нарсалар билан бевоисита амалий муносабатда бўлишга

интилади. Бу ўринда шу нарса эътиборлики, бола билишга ташналигидан атрофдаги ўзининг кучи, ақли этадиган нарсалар билангина эмас, балки катталар учун мансуб бўлган, ўзини кучи ҳам, ақли ҳам этмайдиган нарсалар билан ҳам амалий муносабатда бўлишга, яъни билиб олишга интилаверади. Бунинг натижасида боланинг хаддан ташқари тез ортиб бораётган турлари эҳтиёжлари билан уларнинг тор имкониятлари ўртасида кескин қарама – қаршилик юз беради. Масалан бола автомашинани, трамвайни ўзи хайдагиси, ростакам отга миниб юргиси, учувчи бўлиб самолётда учкиси, ростакам милитсионер бўлгиси келади. Бироқ, бола ўзидаги бундай эхтиёжларни бирортасини ҳам хақиқий йўл билан қондира олмайди. Чунки бу ёшдаги болада бундай касбларга мансуб бўлган мураккаб кўникма ва малака йўк, бўлиши ҳам мумкин эмас.

Рус педагоги А.С. Макаренко "Бола ўйинда қандай бўлса, ўсиб улғайгач ишда ҳам кўпинча, кўп жихатдан шундай бўлади" –деб тўғри айтган эди. А.М. Горкий "Ўйин болалар яшаётган ва ўзгартириши иш лозим бўлган дунёни билиш йўлидир"-деб бежиз айтмаган.

Ўйин факат билиш жараёнларини такомиллаштириб қолмай балки боланинг хулқ-атворига хам ижобий таъсир курсатади. Богча ёшидаги болаларда уз хулкини бошқариш куникмаларини таркиб топтиришга боглик психологик муаммони урганган З.В.Мануйлеконинг фикрича, бирор максадра ю-налтирилган машгулотга нисбатан ййинда хулк кукникмаларини олдинроқ ва осонроқ эгаллаш мумкин. Айникса, бу омил богча ёши даврининг хусусияти сифатида узининг ёркин ифодасини топади. Катта мактабгача ёшдаги болаларда уз хулкини узи бошқариш куникмаси ййин фаолиятида хам, бошқа шароитларда хам қарийб бараварлашади. Баъзида улар айрим вазиятларда, масалан, мусобақа пайтида ййиндагига қапаранда юкорирок курсаткичга хам эришишлари мумкин. Юкоридаги мулохазалар асосида умуман айтганда, ййин ва ййин фаолияти болада уз хулкини бошқариш куникмаларини шакллантириш учун мухим ахамият касб этади.

Боланинг аклий усиши хақида фикр юритилганда, шуни хам айтиб

утиш керакки нарсаларни янги ном билан аташда ёки янгича номлаш холатидан келиб чиқиб, субъект ййин пайтида фаол қапакат килишга уринади. Чунки у моддий нарсаларга асосланган харакат режасидан тасаввур қилинаётган. фикр юритилаётган жисмлар мохиятини акс эттирувчи харакат режасига утади. Бола жисмларнинг моддий шаклидан бирданига хаёлий кйринишга утишида унга таянч нуқтаси булиши керак, вохоланки шундай таянч нуқтаси вазифасини утовчи нарсаларнинг аксариятидан ййинда бевосита, объект сифатида фойдаланилади. Ўйин фаолиятида мазкур жисмлар кандайдир аломатларни акс эттирувчи сифатида эмас, балки ана шу таянч нарсалар тугрисида фикрлаш учун хизмат килади, шунингдек, таянч нуқтаси харакатнинг яккол нарса билан боглик жихатини акс эттиради.Юкорида айтилганидек, нарса билан ййин харакатларининг такомиллашуви харакат шакли хусусияти, боскичи кабиларни қисқартириш ва умумлаштириш хисобида амалра оширилади. Ўйин харакатларининг кисқариши ва умумлашуви уларнинг аклий куринишидаги мантикан изчил йигиқ шаклга утишнинг асосини ташкил қилади.

Психолог Ж.Пиаже ййинда жисмларга янги ном бериш омилига жиддий эътибор билан қараб, бу иш рамзий маъноли тафаккур шаклланишининг таянчи, деган хулосага келади. Лекин бу хулоса вазиятни акс эттиришнинг бирдан-бир тугри юли эканлигини билдирмайди. Шунинг учун нарсанинг номини узгартириш билан болада тафаккур ва акл заковат усишини кутиш хам мантиққа мутлақо зиддир. Аслида нарсаларни қайта номлаш эмас, балки ййин харакатларининг хусусиятини узгартириш боланинг аклий усишига сезиларли таъсир утказа олади.Дархакиқат, ўйин фаолиятида болаларда харакатнинг янги куриниши, яъни унинг фикрий, аклий жихати намоён булади ва шунинг учун ййин харакатларини шакллантириш жараёнида болада фикрлаш фаолиятининг дастлабки куриниши вужудга келади. Боланинг аклий камол топишида ёки унинг умумий камолотида ййиннин мухим ахамият касб этиши худди мана шу далил оркали уз ифодасини топади.Бола ййин фаолиятида мактаб таълимига тайёрланиб боради, шу

боисдан, унда аклий харакатларнинг яккол шакллари таркиб топа бошлайди. Ролли йййн фақат алохида олинган психик жараён учун ахамиятли эмас, балки болада шахс хусусият ва фазилатларини шакллантиришда хам зарурдир. Бинобарин, катта ёшдаги одамлар ролини танлаб, уни бажариш боланинг хиссий-туйгуларини кузгатувчилар билан узвий боглик холда намоён булади. Чунки йййн давомида болада хар хил хохиш ва истаклар тугила боради, булар бошқа нарсаларнинг ташки аломатлари узига ром этиши сабабли хамда боланинг ихтиёридан ташқари, тенгдошларининг таъсири остида тугилади.

Мактабгача ёшдаги болалар ўйин фаолияти билан бирга таълимий машғулотларда ҳам иштирок этадилар. Мактабгача тарбия ёши давридаги таълимий машғулотнинг асосий мазмуни болани атроф ҳаётдаги нарса ва ҳодисаларнинг асосий хусусиятлари билан таништириш, оғзаки нутқни луғат бойлиги, товушларни тўғри талаффуз қилиш, грамматик томондан тўғри сўзлашликка ўргатиш, боғланишли нутқни шакллантиришдан иборат, элементар мавҳум тушунчаларга эга бўлиш, жисмоний тарбия, тасвирий санъат қирқиб ёпиштириш, расм, лой ёки пластилиндан турли буюмлар ясаш, қурилиши материаллар билан ишлаш, музика ва бошқа мазмундаги машғулотлар болани ақлий жиҳатдан мактаб таълимини эгаллашга тайёрлаш имконини беради.

Мактабгача педагогикада уйин назарияси ижтимоий фаолият ҳисобланиб, меҳнатнинг тарихий ривожланиш жараёнида пайдо булади.

Ўйин доимо ҳаётни акс эттиради. Шунинг учун унинг мазмуни ижтимоий вокеликда узгариб туради. Ўйин – максадга каратилган уйланган жараёндир. Ўйин жараёни асосида укув фаолияти ривожланади. Бола ёшлигида канча куп уйнаса, мактабда яхши укишига ва кейинчалик меҳнат фаолиятига ижобий таъсир Битирув малакавийатади

Ўйин назариясининг асосий масалалари қуйидагилардан иборат:

1. Ўйиннинг моҳияти ва узига хос хусусиятлари;
2. Ўйиннинг бола ҳаёти ва тарбиясидаги урни.

3. Ўйиннинг моҳияти ва узига хос хусусиятлари.

Ўйин - буюмли-предметли ва ижтимоий вокеликда ҳаракат килиш ва уни англашга йуналтирилган жараёндир. У узининг келиб чикиши кура, йуналиш ва мазмунига кура ижтимоий вокелик ҳисобланади. Ўйин, бу бола фаолиятининг ёркин тури. Унда максаднинг мавжудлиги, сабаблар, амалга ошириш воситаларининг режали ҳаракатлари натижанинг мавжудлиги унинг узига хослигидир. Хусусиятларнинг орасида сабабларнинг узига хослиги асосий ҳисобланади. Ўйин жараёнида боланинг психик билиш жараёни, иродаси, ҳиссиёти, эҳтиёжи ва кизикишлари, таъсирчанлиги – унинг бутун шахсияти шаклланади.

Бола уйинда амалий эҳтиёжларга карам булмайди. Бунда у узининг бевосита эҳтиёж ва кизикишларидан келиб чикади. Болаларнинг уйинлари узининг ранг – баранглиги билан ажралиб туради. Ўйин уз мазмуни ва ташкил этилишига кура, болаларга таъсир Битирув малакавийатиш даражаси, буюмларнинг турлари ва келиб чикишига кура ижодий ва қоидали уйинларга булинади.

Ижодий уйинлар бу болаларнинг мустакил ижодий, узлари уйлаб чиккан уйин мажмуидир. Бунда болалар уз таассуротлари, борлик ҳаётдаги тушунчалари ва унга булган уз муносабатларини акс эттирадилар. Ижодий уйинлар куйидаги туркумларга булинади:

- ижодий;
- драмалаштирилган;
- курилиш;
- табиат материаллари билан уйналадиган уйинлар.

Ижодий уйинлар ва уларга раҳбарлик. Ижодий уйинлар бошка тур уйинлардан куйидаги хусусиятлари билан ажралиб туради:

1. Ўйин мазмунининг узига хослиги.
2. Ролларнинг мавжудлиги.
3. Хаёлий вазиятнинг мавжудлиги.

Ўйин мазмунининг узига хослиги унинг энг муҳим хусусиятларидан биридир. Педагог ва психологларнинг тадкикотлари шуни Битирув малакавийатадики, катталарнинг ижтимоий ҳаёти узининг ранг-баранг куринишлари билан ижодий уйинларнинг мазмуни булиб хизмат килар экан. Улар болалар катталар ижтимоий ҳаётининг намунасини оладиган фаолият тури уйин эканлигини асослаб бердилар.

Ижодий уйинлар ижодийлари ва мазмунининг ранг-баранглиги, уларни тавсифлаш заруратини келтириб чикаради. Ижодий уйин фаолияти тизимида асосий компонент сифатида уз ичига персонажни, ҳаётий вазиятни, ҳаракат ва персонажлар муносабатини олади. Ижодий уйинларда хаёлий вазиятнинг мавжуд булиши боланинг тафаккурини устириб ижодий ва роллар уйин мазмунини такомиллаштиради. Ижодий ижодий уйинларнинг узига хос сабаблари мавжуддир. Бунинг энг асосий сабаби – болаларнинг катталар билан биргаликда ижтимоий хаёт кечиришга интилишидир. Бу сабаблар боланинг ёшига караб, уйин мазмунига караб узгариб боради. Кичик ёшдаги болаларда асосий сабаб буюмлар билан бажариладиган кизикарли ҳаракатлар булса, бола катта булган сари уйиндаги катталар ҳаракатларини ва муносабатларини кайта акс эттириш асосий сабаб булиб хизмат килади. Шунга кура, уйинларни ижодийи, мазмунига кура 3 гуруҳга булиш мумкин.

1. Маиший уйинлар (оила, болалар боғчаси ва бошка вокеликни акс эттирадиган).
2. Меҳнат мавзуидаги уйинлар (оила ва катталар меҳнатида иштирок этиш, уз-узига хизмат ва бошк.).
3. Ижтимоий мавзудаги уйинлар.

Болалар ролларни танлаб уйнайдилар. Ижодий уйинларда хатти-ҳаракатларни, коидаларни эгаллаш асосида, ролда мужассамлаштирилган ахлокий коидалар ҳам узлаштирилади. Ўйинда кишилар турмушига, ишларига, жамиятдаги хулк-атвор меъёр ва коидаларига ижобий муносабат шакллантирилади. Худди шу жараёнда уйин муомала

маданиятини шакллантириш воситаси сифатида ҳам юзага келади. Аклий тарбиянинг асосий воситаларидан бири бу ижодий уйин ҳисобланиб, унда бола атроф-муҳитдаги вокеа ва ҳодисаларни акс эттириб, хаёлан уларни кайта тиклайди. Ўйиннинг хаёлий вазияти боланинг аклий фаолиятининг ривожланишига доимо таъсир этади.

Д.Б.Эльконин ижодий уйинни биргаликда уйналадиган уйинда тасвирланаётган вокеаларга, ҳаракатларга, буюмларга нисбатан уз нуктаи назарини бошкалар нуктаи назари билан жамлаш масаласи шаклланиши натижасида ялпи тафаккур боскичига утишга имкон берувчи билишга оид жараён юз беришини таъкидлаб утган.

Ўйиннинг санъатга якинлиги ижодий уйинлардан эстетик тарбияда фойдаланиш имконини яратади. Бола уйинидаги ижодкорлик билан боғлик булган туйғулар эстетик туйғуларга якин туради. Ўйинда боланинг катта ҳаракат тажрибаси шаклланади. Турли ҳаракатларни ривожлантириш ва такомиллаштириш учун кулай шароит яратилади, бола ролга киради, уз ролига оид хатти-ҳаракатларни амалга ошириш учун тасвирлаётган ролларнинг узига хос хусусиятларини онгли равишда ифодалайди.

Икки ёшдаги болалар ҳаётида ижодий уйинчоклар билан жуда оддий уйинлар утказилади. Болалар бу уйинчокларни кулда ушлаб юрадилар, сикиб курадилар, ерга ташлаб курадилар, уйинчокларни ғилдиратадилар, уйинчокда нима тасвирланганлигига эътибор бермайдилар. Бу ёшда кундалик ҳаётда теварак – атрофдаги катта кишилар ва болалар ҳаракатини кузатиб боришни, бу ҳаракатларни уз уйинларида акс эттиришни ургатиш лозим: куғирчокни овкатлантириш, уйкуга ёткизиш ва бошк.

Бу ёшда буюмли уйин бир неча боскичда амалга оширилади:

1 боскичида болалар уйинчоклар билан катталар ҳаракатларига таклид киладилар.

2 боскичда узлаштирган ҳаракатларни мустакил бажара бошлайдилар, сунгра бу ҳаракатларни бошка буюмларга кучирадилар.
3 боскичда тасвирий уйин вужудга келади, унинг мазмунини шартли куроллар билан бажариладиган ҳаракатлар ташкил килади.

Бола кундалик ҳаётда кузатган буюмлар билан бажариладиган ҳаракатларга таклид килади (газета укийди, ер чопади, кир ювади), буларнинг ҳаммаси ижодий – ролли уйин учун шароит яратади.

Уч ёшга кадам куйган болалар билан суҳбатлар, кузатишлар утказиш, ҳикоя ва эртаклар укиб бериш, маслаҳат бериш ва уйинларга кизиктириш керак. Ўйинда болаларни катта иш-ҳаракатининг факат ташки томонигагина таклид килдирмай, балки уларни одамларга, меҳнатга булган муносабатларига ҳам таклид килдириш, болаларда аҳиллик билан уйнай олиш, ролларни таксимлай билиш, кузланган максадга эриша олиш, тортинчок ва уятчан болаларга лойик ролларни таклиф килиб, уларнинг уйинга кушилишига ёрдам бериш керак. Болаларда хаёл тасаввурларини устириш уларда мустакил бирон янги уйинни ижод этиш, бу уйинга керакли нарсаларни танлаш, бинолар куриш, баъзи уйинчокларни уз кули билан ясаш, бадиий машғулотларда орттирган малакаларини уйинда куллаш, кушиклар айтиш, шеър укиш, чизган расмлардан ва ясаган нарсалардан фойдаланиш истагини уйғотади.

Жамоа уйинининг пайдо булиши унинг мавзуи ва мазмунини ҳам, тузилишини ҳам тез ривожлантириш ва узлаштириш имконини яратади. Болалар уйинлари мавзуининг узгаришида маиший уйинлардан меҳнат, ишлаб чикариш ижодийига эга булган уйинларга, сунг турли ижтимоий ҳаёт вокеа ва ҳодисалари акс эттириладиган уйинларга утилади. Ўйиннинг мазмуни ҳам ривожланади.

Катта ёшли болалар ҳаётида ҳаракатлар каторида хилма - хил ижтимоий муносабатлар, хатти-ҳаракатлар ҳам акс эта бошлайди. Ўйинлар мавзуи доирасининг кенгайиши, улар мазмунининг теранлашуви, уйин шакли ва тузилишининг узгаришига олиб келади.

1.2. Ўйин турлари ва уларнинг психологик хусусиятлари.

Мактабгача ёшдаги болаларни ўйини хилма-хилдир. Уларни ўйин турларини асосан куйидаги классификатсия килиш мумкин.

1) сюжетли ва ролларга булиб уйналадиган ўйинлар;

2) Дилактик ўйинлар;

3) Харакатли ёки коидали ўйинлар;

4) Аралаштирилган ўйинлар;

5) Куриш ва ясаш ўйинлари.

Сюжетли ва ролларга булиб уйналадиган богча ёши болаларни энг асосий ўйин формасидир.

Мактабгача ёшдаги болалар купрок «богча-богча», «поезд-поезд» каби кизикарли булган ўйинлар уйнайди. Лекин турли ёшдаги болаларнинг ўйинлари бир хил булса хам сюжети хар хил булади. Масалан: кичик гурух болалари «богча-богча» ўйинини уйнар экан улар пешинга овкат пиширадилар, нонни кесадилар, идишни ювадилар. Аммо кесилган нон кугирчокларга берилмайди, пиширилган овкат тарелкага сузилмайди.

Мактабгача ёшдаги болаларга сенсор тарбия беришда дидактик ўйинларни роли катта. Дидактик ўйинлар мактабгача таълим муассасасида махсус дастур асосида олиб бориладиган машгулотларни муваффакиятли утказишга, катта гурух болаларини мактабдаги укиш фаолиятига тайёрлашга катта ёрдам беради.

Мактабгача ёшдаги болалар ўйинлари ичида харакатли ёки коидали ўйинлар хам мухимдир. Чунки харакли ўйинлар болаларни жисмоний жихатдан чиниктиради, дадил, куркмас, эпчил булишга ундайди.

Психология қабул қилинганидек, ролли ўйин фаолияти сюжет ва мазмундан ташкил топади. Одатда сюжет деганда, ўйин фаолиятида болалар акс эттирадиган воқеликнинг доираси тушунилади. ўйин сюжети турли даврга, синфий хусусиятга, оилавий турмуш тарзига, географик ва ишлаб

чиқариш шароитларига боғлиқ ҳолда яратилади. Бола муносабатга киришадиган воқелик доираси қанчалик тор, чекланган бўлса, ўйиннниг сюжети шунчалик хира ва бир хил эканлигини акс эттиради.

Ўйинларнинг сюжети хилма-хиллигига қарамай, уларин махсус гуруҳларга бириктириш имконияти мавжуддир. Масалан, йирик психолог э.А.Аркин ўйинларнинг қуйидаги таснифини тавсия қилади:

1) ишлаб чиқаришга (техникага); саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, касб-ҳунарга оид ўйинлар;

2) маиший ва ижтимоий сиёсатга рўзғор: боғчага, мактабга, кундалик турмушга оид ўйинлар;

3) ҳарбий   : уруш-уруш ўйинлари;

4) драммалаштирилган: кино, спектакл ва бошқаларга оид ўйинлар.

Биз шу тасниф ҳақида Л.С.Виготский, А.Н.Леонтев, Д.Б.Елконин сингари психологларнинг танқидий мулоҳазаларига тўла қўшиламиз, чунки ҳарбий ва драммалаштирилагн ўйинларни ҳам ижтимоий-сиёсий гуруҳга киритиш мумкин.   Бизнингча, Д.Б.Елконининнинг таснифи маъқулдир. У мактабгача ёшдаги болаларга хос ролли ўйинларнинг сюжетига кўра учта гуруҳга ажратишни тавсия қилади:

1) маиший мавзу сюжетига оид ўйинлар;

2) ишлаб чиқариш сюжетига маалуқли ўйинлар;

3) ижтимоий-сиёсий сюжетли ўйинлар.

Муаллиф айрим ўйин турлари мактабгача ёшдаги болаларнинг барча бўғинларига мослигини, сюжетлар маишийдан ишлаб чиқаришаг қараб ва ундан ижтимоий-сиёсий воқеаларни акс эттиришга қараб ривожланишини алоҳида уқтиради. Унинг фикрича, ўйин сюжетидаги бундай изчиллик боланинг билим савияси, турмуш тажрибаси кенгайиши, унинг катта ёшдаги одамлар турмушига чуқурроқ кириб бориши билан боғлиқдир. Дархақиқат, ўйин сюжетининг ўсиши турмушнинг тобора янги қирраларини акс эттириш билан чекланиб қолмай, муайян сюжетнинг ўзига хос бошқа кўринишлари билан бойиши сабабли ҳам амалга ошади.

Болаларга ташаббускорлик, жамоаизм, бурч хисларини устиради. Бунга «Ким биринчи», «копток», «ок куёнчаутирибди», «етиб ол» ўйинлари киради.

Харакатли ўйинлар асосан сайр ва жисмоний тарбия машгулотларида утказилади. Драммалаштирилган ўйинларни хам болалар севиб уйнайдилар. Бу ўйинлар турли хил эртак ва хикоялар сахнага куйилади,ролларни эса бевосита болаларни узлари ижро этадилар. Масалан: «Кизил шапкача», «Тормок», «Шолгом» драммали ўйинлар болаларни нутки хаёл ва кобилиятларини таркиб топтиради.

Мактабгача ёшдаги болалар ўйинлари орасида куриш-ясаш ўйинлари хаммага маълум бир максадга каратилган булади.

Ўйин фаолияти болаларни индивидуал равишда урганиш имконини беради. Айрим болалар жамоа булиб уйнашни ёктирадилар бу психологик болани умумий тараккиётига таъсир этади. Шунинг учун тарбиячилар жамоа ўйинларга тортишлари керак

Bugungi kunda o`yinlarning turli-tuman turlari mavjud: milliy o`yinlar, harakatli o`yinlar, sport o`yinlari; so`z o`yini; qo`g`irchoq o`yini; ma'naviy ma'rifiy o`yinlar; intellektual o`yinlar; o`ylab top o`yinlari; zamonaviy texnika va kompyuter o`yinlari. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar o`yini o`zining mazmuni, xususiyati, tashkil etilishiga ko`ra xilma-xildir, uni quyidagi turkumlarg ajratishadi:

1)Ijodiy o`yinlar.

2)Qoidali o`yinlar.

Ijodiy o`yinlarni bolalarning o`zlari ixtiro etadilar. Bunda avvaldan belgilangan qoidalar bo`lmaydi, o`yin qoidasini bolalarning o`zlari o`yin jarayonida belgilab olishadi.

Ijodiy o`yinlar turlariga drammalashgan o`yinlar, kurilish o`yinlari,tabiiy materiallar bilan o`ynaladigan o`yinlar kiradi. Tabiiy

materiallarning nomlanishi jarayonida geometrik figuralar, arifmetik hisob to`g`risidagi tushunchalar aytilishi natijasida bolalarda dastlabki elementar matematik tasavvurlar shakllantiriladi.

.

Ижодий ва сюжетли ўйинларда болаларнинг барча психик просеслари билан бирликда индивидуал (шахсий) хислатлари ҳам шаклллланади. Мана шу нуқтаи назардан ўйин мактабгача таълим муассасадаги таълим – тарбия ишлари орасида энг асосий, марказий ўринда туради. Демак, мактабгача таълим муассасадаги таълим – тарбия ишларини муваффақияти кўп жиҳатдан болаларнинг ўйин фаолиятларини мақсадга мувофиқ ташкил қила билишга боғлиқдир.

1.3 Боланинг психик ўсишида ўйиннинг аҳамияти

Кўпчилик психологлар ҳамда педагоглар ўйиннинг психологик масалалари билан бевосита шуғуланинб,ўйинларнинг боланинг психик камол топтиришдаги аҳамиятига алоҳида тўхталиб ўтганлар , ма`лумки ўйин бола учун воқеоликни акс эттиришдирбу воқелик болани қуршаб турган воқеоликдан анча қизиқарлидир.ўйининг қизиқарлилиги уни англаб етишнинг осонлигидадир .Катталар ҳаётида фаолият, хизмат ,юмуш қандай аҳамиятга эга бўлса бола ҳаётида ўйин ҳам шундай аҳамиятга эга .Жаҳон психологияси фанида тўланган маълумотларга кўра энг сода психик жараёндан энг муракаб психик жараёнлар ҳаммасининг энг муҳим жиҳатларини шакиллантиришда ўйинлар катта рол ўйнайди. Мактабгача ёшдаги бола муаян хусусиятга эга бўлган ролни танлайди ,шу билан бирга у ёки бу персонажга хос қатий юриш –туришни ожнгли равишда ижро этишга интилади. Шундай экан ,ўйин маскур бола учун энг зарур фаолиятга айлана боради ва янги шакилдаги харектирларни такомиллаштириш ,уларни англаган ҳолда эсга юшуриш эҳтимоли яққол воқеаликка айлана бошлайди,Маскур ҳаракатларни эгалаш болада жисмоной машиқларни онгли равишда бажариш имкониятни вужудга келтиради. Боланинг ўйинлар

шарт-шароитидан-келиб чиқувчи онгли мақсади ҳаракатларни бажариш кезида ўз ифодасини топади ва унинг ўз олдига қуйган мақсади эсда олиб қолиш ва эсга юшуриш жароёнларига айланади .Болалр лабаратория шароитига нисбатан ўйинларда кўпроқ сўзларни эслаб қолиш ва эсга тушириш имкониятига эга бўладиларбу эса ихтиёрий хотира хусусиятини чуқуроқ очишга ёрдам беради.ўйин фақат билиш жараёнларни такомиллаштириб қолмай , боланинг хулқ- атворига ҳам ижобий тасир кўрсатади. Мактабгача ёшдаги болаларда ўз хулқини бошқариш кўникмаларни таркиб топтиришга боғлиқ психологик муаммони ўрганган З.Б.Мануйленконинг фикрича бирор мақсадга тўналтирилган машйғулатга нисбатан ўйинда хулқ кўникмаларни олдинроқ ва осонроқ эгалаш мумкин айниқса бу омил мактабгача ёшдаги болаларда ёш даврининг хусусияти сифатида ўзининг ёрқин ифодасини топади . Катта мактабгача ёшдаги болаларда о`з хулқини ўзи бошқариш кўникмаси ўйин фаолиятида ҳам, бошқа шароитларда ҳам қариб бараварлашади .Базан улар айрим вазиятларда ,масалан мусобоқа пайтида ўйиндагига қараганда юқорироқ кўрсаткичга ҳам эришишлари мумкин.Ўйин ваўйин фаолияти болада ўз хулқини бошқариш кўникмаларни шакилантириш очун муҳим аҳамият касб этади.

Боланинг ақлий ўсиши тўғрисида фикир юритилганда ,олдинги бобда қайд қилинганидек ,шуни ҳам айтиш керакки , нарсаларни янги ном билан аташда ёки янгича номлаш холатидан келиб чиқиб ,субект ўйин пайтида фаол ҳаракат қилишга уринади . Чунки у моддий нарсаларга асосланган ҳаракат режасидан тасаввур қилинаётган ,фикир юртиладиган жисимлар моҳиятни акс этирувчи ҳаракат режасига ўтади.бола жисимларни моддий шаклидан бирданинга хаёлий кўринишга ўтишида унга таянч нуқтаси бўлиши керак,вахоланки шундай таянч нуқтасини вазифасини бажарувчи нарсаларнинг аксариятидан ўйинда бевосита обект сифатида фойдаланилади .Ўйин фаолиятида маскур жисимлар қандайдир аломатларни акс эттирувчи сифатида эмас ,балки ана шу таянч нарсалар тўғрисида фикирлаш учун хизмат қилади ,шунингдек ,таянч нуқтаси ҳаракатнинг яққол нарса билан

боғлиқ жиҳатини акс эттиради. Юқорида айтилганидек ,нарса билан ўйин ҳаракатларнинг такомиллашуви ҳаракат шакли ,хусусияти ,босқичи кабиларни қисқартириш ва умумлашуви уларнинг ақлий кўринишдаги мантиқан изчил ,йиғиқ шакилга ўтишининг асосини ташкил қилади.

Психолог Ж.Пиаже ўйинда жисмларга янги ном бериш омилига жиддий эътибор билан қараб, бу иш рамзий маъноли тафаккур шаклланишининг таянчи, деган хўлосага келади. Лекин бу хулоса вазиятни акс эттиришнинг бирдан-бир тўгри йўли эканлигини билдирмайди. Шунинг учун нарсанинг номини ўзгартириш билан болада тафаккур ва ақл-заковат ўсишини кутиш ҳам мантиққа мутлақо зиддир, Аслида нарсаларни қайта номлаш эмас, балки ўйин ҳаракатларининг хусусиятини ўзгартириш боланинг ақлий ўсишига сезиларли таъсир ўтказа олади.

Дарҳақиқат, ўйин фаолиятида болаларда ҳаракатнинг янги куриниши, яъни унинг фикрий, ақлий жиҳати намоён бўлади ва шунинг учун ўйин ҳаракатларини шакллантириш жараёнида болада фикрлаш фаолиятининг дастлабки кўриниши вужудга келади. Боланинг ақлий камол топишида ёки унинг умумий камолотида ўйиннинг муҳим аҳамият касб этиши худди мана шу далил орқали уз ифодасини топади.

Бола ўйин фаолиятида мактаб таълимига тайёрланиб боради, шу боисдан, унда ақлий ҳаракатларнинг яққол шакллари таркиб топа бошлайди. Ролли ўйин фақат алоҳида олинган психик жараён учун аҳамиятли эмас, балки болада шахс хусусият ва фазилатларини шакллантиришда ҳам зарурдир. Бинобарин, катта ёшдаги одамлар ролини танлаб, уни бажариш боланинг ҳис-туйгуларини қўзгатувчилар билан узвий боглиқ ҳолда намоён бўлади. Чунки ўйин давомида болада ҳар хил хоҳиш ва истаклар туғила боради, булар бошқа нарсаларнинг ташқи аломатлари, ўзига ром этиши сабабли ҳамда боланинг ихтиёридан ташқари, тенгдошларининг таъсири остида туғилади.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг етакчи фаолияти бу ўйиндир. Боғча ёшидаги болаларнинг ўйин фаолияти масаласи асрлар давомида жуда кўп

олимларнинг диққатини ўзига жалб қилиб келмокда. Боғча ёшидаги болалар ўзларининг ўйин фаолиятларида илдам қадамлар билан олға қараб бораётган сермазмун ҳаётимизнинг ҳамма томонларини акс эттиришга интиладилар. Боғча ёшидаги бола атрофидаги нарсалар дунёсини билиш жараёнида шу нарсалар билан бевосита амалий мунособатда бўлишга интилади. Бу ўринда шу нарса ҳарактерлики бола билишга ташналигидан атрофдаги ўзининг ҳадди сиғадиган нарсалари билангина эмас, балки катталарга мансуб бўлган ўзининг кучи ҳам етмайдиган, хадди сиғмайдиган нарсалар билан ҳам амалий мунособатда бўлишга интилади.

Шуни Ҳам айтиб ўтиш керакки, фан-техника мислсиз ривожланган бизнинг хозирги замонамиздаги яратилаётган, хайратда Ҳолдирадиган нарсалар болаларга гўё бир мўжизадек кўринади. Натижада улар Ҳам ўзларининг турли ўйинлари жараёнида ўхшатма қилиб ҳар хил ҳаёлий нарсаларни уйлаб чиқарадилар (учар от, машина одам, гапирадиган дарахт каби). Бундан ташқари, болаларнинг турли ҳаёлий нарсаларни ўйлаб чиқаришлари яна шуни билдирадики, улар ўзларининг ҳар турли ўйин фаолиятларида фақат атрофларидаги бор нарсаларни эмас, балки айни чоғда эҳтиёжлари талаб қилаётган нарсаларни ҳам акс эттирадилар.

Болаларнинг ўйин фаолиятларида ҳар хил ҳаёлий ва афсонавий образларни яратишларидан шундай хулоса чиг`ариш мумкин: одамнинг (шу жумладан болаларнинг ҳам) ташқи муҳитдаги нарса ва ходисаларни акс эттириш жараёнлари пассив жараён эмас, балки фаол ҳамда ижодий, яратувчан, ўзгартирувчан жараёндир. Болалар о`йин фаолиятларининг яна бир ажойиб г`усусияти шундан иборатки, о`йин жараёнида боланинг г`иладиган хатти-г`аракатлари ва бажарадиган роллари ко`пинча умумийлик г`арактерига эга бо`лади. Бунда бола о`зининг турли-туман о`йинларида фаг`ат о`зига таниш бо`лган ёлгиз бир шофёрнинг, врачнинг, милитсионернинг, тарбиячининг, учувчининг хатти-г`аракатларигина эмас, балки умуман шофёрларнинг, врачларнинг, тарбиячиларнинг г`амда учувчиларнинг хатти-г`аракатларини акс эттиради. Албатта, турмуш

тажрибалари ва фаолиятлари доираси жуда чекланган кичик ёшдаги болалар (баг`зан кичик гуруг` болалари г`ам) о`зларининг о`йинларида конкрет одамларни ва уларнинг г`аракатларини акс эттирадилар. (Масалан, ойисини, адасини, акасини, тарбиячисини ва шу каби). О`рта, катта бог`ча ёшидаги болаларнинг о`йинларида эса бундай образлар умумийлик г`арактерига эга бо`ла бошлайди.

Бог`ча ёшидаги болаларнинг о`йинлари атрофдаги нарса ва ходисаларни билиш г`уроли бо`лиши билан бирга юксак ижтимоий аг`амиятга г`ам эга. Бошг`ачарок г`илиб айтганда, о`йин г`удратли тарбия г`уролидир. Болаларнинг о`йинлари орг`али уларда ижтимоий фойдали, яг`ни юксак инсоний г`ислатларни тарбиялаш мумкин. Кичик мактабгача ёшдаги болалар одатда о`злари ёлгиз о`йнайдилар. Предметли ва конструкторлик о`йинлар орг`али бу ёшдаги болалар о`зларининг идрок, хотира, тасаввур, тафаккур г`амда г`аракат лаёг`атларини ривожлантирадилар. Сюжетли, ролли о`йинларда болалар асосан о`злари г`ар куни ко`раётган ва кузатаётган катталарнинг хатти –г`аракатларини акс эттирадилар. 4-5 ёшли болаларнинг о`йини аста–секинлик билан жамоавий г`арактерни ола бошлайди.

Болаларнинг индивидуал г`усусиятларини, хусусан уларнинг жамоавий о`йинлари орг`али кузатиш г`улайдир. Бу о`йинларда болалар катталарнинг фаг`ат предметларга муносабатини эмас, балки ко`прог` о`заро муносабатларини акс эттирадилар. Шунингдек, жамоавий о`йинда болалар бир гуруг` одамларнинг мураккаб г`аётий фаолиятларини акс эттирадилар.

Катта бог`ча ёшида сюжетли-ролли о`йинлар ривожланади, лекин энди бу о`йинлар о`з мазусининг бойлиги ва хилма-хиллиги билан фарг`ланади. Бу о`йинлар жараёнида болаларда лидерлик юзага кела бошлайди, шунингдек ташг`илотчилик ко`никма ва малакалари ривожланади.

Мактабгача ёшдаги болалар шуг`улланадиган ижодий фаолиятлар орасида тасвирий санг`атнинг г`ам аг`амияти жуда катта. Боланинг тасаввур этиш характерига г`араб унинг атроф г`аётни г`андай идрок этиши, хотира,

тасаввур ва тафаккур г`усусиятларига баг`о бериш мумкин. Катта бог`ча ёшидаги болалар чизган расмлар уларнинг ички кечинмалари, руг`ий холатлари, орзу, умид ва эг`тиёжларини г`ам акс эттиради. Бог`ча ёшдаги болалар расм чизишга г`ам ниг`оятда г`изиг`адилар. Расм чизиш болалар учун о`йин фаолиятининг о`зига хос бир шакли бо`либ г`исобланади. Бола аввало ко`раётган нарсаларини, кейинчалик эса о`зи биладиган, хотирасидаги ва о`зи о`йлаб топган нарсаларни чизади.

Катта мактабгача ёшдаги болалар учун мусобаг`а жуда катта аг`амиятга эга бо`либ, айнан шундай о`йинларда мувафаг`г`иятга эришиш шаклланади ва мустахкамланади.

Катта Бог`ча ёшида конструкторлик о`йинлари аста-секинлик билан мег`нат фаолиятига айланиб боради. О`йинда бола элементар мег`нат ко`никма ва малакаларини эгаллай бошлайди, предметларнинг хоссаларини англай бошлайди, амалий тафаккур ривожлана боради.

Бог`ча ёшидаги болаларнинг о`йин фаолиятлари хаг`ида гапирар эканмиз, албатта уларнинг о`йинчог`лари масаласига г`ам то`хтаб о`тиш керак. Болаларга о`йинчог`ларни беришда уларнинг ёш г`усусиятларини, тараг`г`иёт даражаларини ва айни пайтда уларни ко`прок нималар г`изиг`тиришини г`исобга олиш керак.

Маълумки, 1-3 ёш болалар г`али ташг`и муг`итни жуда оз о`злаштирганлар. Улар г`али г`аттоки нарсаларнинг рангини, г`ажмини ва бошг`а жиг`атларини яхши ажрата олмайдилар. Шунинг учун уларга ко`г`ирчок билан бирга г`ар хил рангли г`ийг`им, лахтак матолар г`ам бериш керак. Айникса, г`из болалар о`з куг`ирчог`ларини г`ар хил рангли матоларга о`раб, ро`мол г`илиб о`ратиб машг` г`иладилар. О`г`ил болаларга эса, г`ар хил рангли, бир-бирининг ичига сиг`адиган г`утича о`йинчокларни бериш фойдалидир.

О`йин фаолияти болаларни инсониятнинг ижтимоий тажрибасини эгаллашнинг фаол шакли бо`лган таг`лим фаолиятига тайёрлайди. Одам бирданига ижтимоий тажрибани о`злаштиришга кириша олмайди. Ижтимоий

тажрибаларни фаол эгаллаш учун одам аввало етарли даражада нутг`ни эгаллаган бо`лиши, маълум малакалар, уг`увлар ва элементар тушунчаларга эга бо`лиши керак бо`лади. Буларга бола  о`йин фаолияти орг`али эришад

Бог`ча ёшидаги болаларда сезги, идрок, диққат, хотира, тасаввур, тафаккур, нутг`, хаёл, ҳиссиёт ва ироданинг ривожланиши жадал кечади. Бола рангларни хали бир-биридан яхши фарг` г`ила олмайди. Унга рангларнинг фарг`ини билишга ёрдам г`иладиган о`йинчог`лар бериш лозим.

Бу ёшдаги болалар турли нарсаларни идрок г`илишда  ко`зга яхши ташланиб турувчи белгиларига (ранги ва шаклига) асослансалар г`ам, лекин чуг`ур таг`лил г`илмайдилар.

Диг`г`ат г`ар кандай фаолиятимизнинг доимий ё`лдошидир. Шунинг учун диг`г`атнинг инсон г`аётидаги аг`амияти г`ам бениг`оя каттадир. Бог`ча ёшидаги болалар диг`г`ати асосан ихтиёрсиз бо`лади. Бог`ча ёшидаги болаларда ихтиёрий диг`г`атнинг о`сиб бориши учун о`йин жуда катта аг`амиятга эга. О`йин пайтида болалар диг`г`атларини бир жойда то`плаб, о`з ташаббуслари билан маълум маг`садларини илгари сурадилар.

Ко`пинсқа болалар акс эттираётган тасққ и муқ ит қ одисалари улар о`йин фаолиятининг сюжетини тасқкил этади. Болалар акс эттираётган муқ ит қ ансқалик кенг ва хилма -хил бо`лса, болалар о`йинининг сюжети қ ам сқунсқалик кенг ва хилма - хил бо`лади. Ана сқунинг усқун о`з - о`зидан маълумки, кисқик боқ сқа ёсқдаги болалар о`йинларининг сюжети ниқ оятда тор бо`лади. Болалар о`сиб улқ айган сари улар о`йинининг сюжети тобора бойиб, хилма - хиллашиб боради.

О`йин мазмуни сифати сюжетлар хилма - хиллиги болаларнинг умумий психик тарақ қ иёт даражасига боқ`ликдир.

Енг содда психик жароёндан энг мураккаб психик жароёнгача ҳаммасининг энг муҳим жиҳатларини шакллантиришда ўйинлар катта рўл ўйнайди. Боғча ёш даврида ҳаракатнинг ўсишида ўйиннг таъсири ҳақида гап борганда, аввало,шуни айтиш керакки биринчидан, ўйинни ташкил қилишнинг ўзиёқ мазкур ёшдаги боланинг ҳаракатини ўстириш ва

такомиллаштириш учун энг қулай шарт – шароитлар яратади. Иккинчидан,ўйин бола ҳаракатига таъсир этишнинг сабаби ва хусусяти шуки ҳаракатни муракаб кўникмаларини субъект айнан ўйин пайти эмас балки бевосита машғулот орқали ўзлаштиради. Учинчидан, ўйининг кейинчалик такомиллашуви барча жароёнлар учун энг қулай шарт – шароитларни вужидага келтради шу боисдан ўйин фоляти хатти-ҳарактни амалга ошириш воситасидан боланинг фаоллигини таъмиловчи мустақил мақсадга айланади болалар лаборатория шароитига нисбатан ўйнларда кўпроқ сўзларани эслаб қолиш ва эсга тушириши имкониятга эга бўладилар бу эса ихтёрий хотира хусусятини чуқирроқ очишига ёрдам беради воқеликни акс этиришдир.

II. БОБ МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРГА ТАЪЛИМ – ТАРБИЯ БЕРИШДА ИЖОДИЙ ЎЙИНЛАРНИНГ АМАЛИЙ АҲАМИЯТИ.

II.1 Мактабгача ёшдаги болаларга таълим – тарбия беришда ижодий ўйинларни амалга ошириш ва унга раҳбарлик

Тайёргарлик даври, уйинга киришиш, уйиндаги ҳаракатларни муҳокама килиш, асосийларини белгилаб олиш жараёнларига булинади. Бу жараёнлар уйин мазмунини туларок ифода эта олишга, узаро илик

муносабатларини урнатишда келишиб олишга ёрдам беради. Ўйинни ривожлантириш учун уйинга куйиладиган талаблар мазмунини узгартириш керак. Ўйин вазиятини танлаш уйинга раҳбарлик килаётган педагогнинг маҳоратига, кизикишига боғлик.

Ижодий уйинлар мазмунининг узига хослиги унинг энг муҳим хусусиятларидан ҳисобланади. Машҳур педагог ва психологлардан Д.Б.Эльконин, Д.В. Менджерицкий, П.Е.Саморукова ва бошкаларнинг фикрича, ижодий–ролли уйинлар катталарнинг ижтимоий ҳаётидаги ранг-баранг хатти-ҳаракатлари, куринишлари – болалар уйинларининг асосий мазмуни булиб хизмат килиб, катталар ижтимоий ҳаётининг намунасини оладиган фаолият туридир.

Ижодий уйин фаолиятида асосий компонент булиб, у персонажни, ҳаётий вазиятни, ҳаракат ва персонажлар муносабатини уз ичига олади. Ижодий уйинлар уз мазмун ва моҳиятига кура жамоа уйини булиб ҳисоблансада, якка ҳолда уйналмайди, деган фикрни келтириб чикармаслиги керак. Ижодий уйинлар боланинг аклий, ахлокий, жисмоний ривожланишларида муҳим аҳамият касб этиб, бунда бола эҳтиёжи ва малакаси тарбияланиб, шаклланиб боради.

Ижодий уйинларга раҳбарлик килиш куйидаги асосий боскичларда амалга оширилади.

1 - боскич. Болаларнинг кизикишларини, улардаги ижодий уйинлар ривожланиши даражасини урганишнинг асосий воситаси куйидагилар:

- болалар уйинларини кузатиш,
- уйин ривожининг асосий йуналишлари, уйин мавзуси, уйин мазмуни, бола уйин фаолиятининг ривожи, уйинда узаро муносабатларнинг ривожланиши буйича тавсифнома тузиш;
- уйинга раҳбарлик максадини аниклаш.

2 – боскич. Катталарнинг уйин мавзуи ва мазмунига таъсир этиши:

- уйин мавзуи буйича саёҳат ва максадли сайрлар;
- суҳбатлар;

- бадиий асарлар ва ҳикоялар укиб бериш;

- иллюстратив расмлар курсатиш;

- мавзу буйича турли машғулотлар;

- тасвирий фаолият машғулотлари.

3 – боскич. Ўйинга тайёргарлик (уйин уйнаш учун махсус жой, уйинчоклар ва уйин материаллари):

- тайёр уйинчокларни танлаш;

- кулда ясалган уйинчоклар. Бунда болаларнинг мустакил шуғулланишлари учун уйин зонасини ташкил этиш.

4 – боскич. Болаларни уйнашга ургатиш (уйин жараёни ва бошка нарсаларни уйинда акс эттириш):

- уйинчок ва унинг урнини босувчи буюмлар таъсирини урганиш;

- уйинда хаёлий тасаввурларни акс эттиришга ургатиш;

- уйинда сузлардан фойдаланишга ургатиш;

- уйинда ҳаракатларни ҳисобга олиш малакаларини шакллантириш;

- суз ва ҳаракат;

- ҳаракат ва уйин материали,

- суз, ҳаракат ва уйин материали уйиннинг тили ҳисобланади.

5 – боскич. Ўйинда ахлокий муносабатларга таъсир этиш, болалар жамоаси, хулк-атвор, маданият, уйин фаолиятида уйин маданиятини шакллантириш:

- маълум уйин мавзуига нисбатан болаларнинг ҳис-туйғуларини уйғотиш;

- болаларга уйинни аввалдан режалаштириш элементларини ургатиш;

- уйинда рол ва уйинчокларни окилона таксимлашга ургатиш;

- тенгдошлари билан аҳил уйнай олиш маданиятини тарбиялаш;

- аҳил жамоани шакллантириш: мустакил уйнаш ва уйинни охирига етказиш, уйин жараёнидаги келишмовчилик, баҳсларни окилона ҳал эта олиш малакаларини тарбиялаш;

- катталарнинг уйинга таъсир этиши – маслаҳат бериши, тушунчаларини тулдириш, уйинга тулаконли ёрдам бериш;

- болаларнинг уйин фаолиятларини, ахлокий муносабатларни баҳолаш. Саҳналаштириш уйинлари, бу болаларнинг мустакил ижодий уйин тури булиб, унда бадиий асар ва ҳикоялар болалар томонидан ролларга булиб ижро этилади. Бу уйинлар болаларда ирода, интизом ва уз хатти-ҳаракатларини бошкара олиш, бошкаларнинг ҳаракатлари билан ҳисоблашиш каби ижобий маънавий хислатларни шакллантиради.

Саҳналаштириш уйинларида болалар уйин жараёнига кириб борадилар, вокеа ва эртак каҳрамонларининг ички ҳаётига бевосита алокадор булган каҳрамонлик, жасурлик, меҳрибонлик, жонбозлик, жонкуярлик каби ижобий фазилатларни узларида яккол намоён киладилар. Бу жараёнда болаларнинг нутк фаоллиги, луғат бойлиги, дунёкараши кенгайиб боради.

II.2 5-6 ёшли болалар билан ижодий ўйинларни ташкил этиш.

II.3 Тажриба натижалари таҳлили ва хулосаси

Бола билишга ташналигидан атрофдаги ўзининг кучи, ақли этадиган нарсалар билангина эмас, балки катталар учун мансуб бўлган, ўзини кучи

ҳам, ақли ҳам этмайдиган нарсалар билан ҳам амалий муносабатда бўлишга, яъни билиб олишга интилаверади. Бунинг натижасида боланинг ҳаддан ташқари тез ортиб бораётган турлари эҳтиёжлари билан уларнинг тор имкониятлари ўртасида кескин қарама – қаршилик юз беради. Масалан бола автомашинани, трамвайни ўзи хайдагиси, ростакам отга миниб юргиси, учувчи бўлиб самолётда учкиси, ростакам милитсионер бўлгиси келади.

Болаларда аҳиллик билан ўйнай олиш кераклигини, ролларни тақсимлай бериб, кўзланган мақсадга эришиш учун , тортинчоқ ва уятчан болаларга лойиқ ролларни таклиф қилиб, уларнинг ўйинга қушилишига ёрдам бериш орқали юқори натижаларга эришдим.

Болалар ролларни танлаб ўйнадилар. Ижодий ўйинларда хатти-ҳаракатларни, бажариш асосида, аҳлоқий томонларини ҳам ўзлаштиришди.

Ўйинларни ижодийи, мазмунига кўра 3 гуруҳга бўлиш мумкин, бу гуруҳларнинг барчасини болаларнинг ўйнаш жараёнида кузатдик.

4. Маиший ўйинлар (оила, МТМ ва бошка воқеликни акс эттирадиган).
5. Меҳнат мавзуидаги уйинлар (оила ва катталар меҳнатида иштирок этиш, ўз-ўзига хизмат ва бошқалар.).
6. Ижтимоий мавзудаги ўйинлар .

Болалар хусусиятига мос бўлган ролларни танлашди, ролгага хос қатъий юриш-туришни онгли равишда ижро этдилар. Шундай экан, ўйин мазкур бола учун энг зарур фаолиятга айлана боради ва янги шаклдаги ҳаракатларни, такомиллаштириш, уларни англаган ҳолда эсга тушириш эҳтимоли яққол воқеликка айлана бошлайди. Бирор мақсадга йўналтирилган машғулотга нисбатан ўйинда хулқ кўникмаларини олдиндан ва осонроқ эгаллаш амалга ошади.

Ижодий ўйинлар бу болаларнинг мустақил ижодий, ўзлари ўйлаб чиққан ўйин мажмуи бўлиб, унда болалар ўз таассуротлари, борлик ҳаётдаги тушунчалари ва унга бўлган ўз муносабатларини акс эттирадилар.

Ижодий ўйинлар қуйидаги туркумларга бўлинади: ижодий, драмалаштирилган, қурилиш, табиат материаллари билан ўйналадиган ўйинлар. Бу турдга ўйинларни тажриба жараёнида кузатдим ва болалар билан бирга ташкил этдим.Ижодий уйинлар бошқа тур ўйинлардан қуйидаги хусусиятлари билан ажралиб туриши яъни ўйин мазмунининг ўзига хослиги, ролларнинг мавжудлиги, ҳаёлий вазиятнинг мавжудлиги билан ажралиб туришини тажрибада кўрдим.Болалар ўйин фаолиятларининг яна бир ажойиб хусусияти шундан иборатки, ўйин жараёнида боланинг киладиган хатти-харакатлари ва бажарадиган роллари купинча умумийлик характерига эга булади. Буни шундай тушуниш керакки, бола узининг турли-туман ўйинларида факат узига таниш булган ёлгиз бир шофёрнинг, врачнинг, милитсионернинг, тарбиячининг, учувчининг хатти-харакатларигина эмас, балки умуман шофёрларнинг, врачларнинг, тарбиячиларнинг хамда учувчиларнинг хатти-харакатларини акс эттиради. Албатта, турмуш тажрибалари ва фаолиятлари доираси жуда чекланган кичик ёшдаги болалар(баъзан кичик гурух болалари хам) узларининг ўйинларида конкрет одамларни ва уларнинг харакатларини акс эттирадилар. (Масалан, ойисини, адасини, акасини, тарбиячисини ва шу каби). Урта, катта богча ёшидаги болаларнинг ўйинларида эса бундай образлар умумийлик характерига эга була бошлайди.

Болаларнинг ўйинлари оркали уларда ижтимоий фойдали, яъни юксак инсоний хислатларни тарбиялаш мумкин. Бундан ташкари, агарда биз болаларнинг ўйини фаолиятларини ташкаридан кузатсак, ўйин жараёнида уларнинг барча шахсий хислатлари (кимнинг нимага купрок кизикиши, кобилияти, иродаси темпераменти) яккол намоён булишини курамиз. Шунинг учун болаларнинг ўйин фаолиятлари уларни индивидуал равишда ўрганиш учун жуда қулай воситадир. Кичик мактабгача ёшдаги болалар одатда узлари ёлгиз уйнайдилар. Предметли ва конструкторли ўйинлар оркали бу ёшдаги болалар узларининг идрок, хотира, тассавур ,тафаккур хамда харакат лаёкатларини ривожлантирадилар. Сюжетли ролли ўйинларда

болалар асосан узлари хар куни кураётган ва кузатаётган катталарнинг хатти –харакатларини акс эттирадилар.

Ўйин фаолияти болаларни инсониятнинг ижтимоий тажрибасини эгаллашнинг фаол шакли бўлган таълим фаолиятига тайёрлайди

Саволнома натижалари қуйидагича.

С\н	С а в о л л ар								Жавоблар	
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**-**	**+**
1	+	+	+	+	-	-	+	-	3	5
2	+	+	-	+	-	+	+	-	3	5
3	+	-	-	-	+	+	+	+	3	5
4	+	+	+	+	+	+	-	+	1	7
5	+	+	+	+	+	-	+	+	1	7
6	+	-	+	+	+	+	+	+	1	7
7	-	+	-	-	+	+	+	+	3	5
8	+	+	+	-	-	+	-	+	3	5
9	+	-	+	+	+	-	+	-	3	5
10	+	+	+	+	-	+	+	-	2	6
11	+	+	-	-	+	+	+	+	2	6
12	-	+	+	+	-	-	-	+	4	4
13	+	+	-	+	+	+	+	+	1	7
14	+	+	+	-	+	+	-	+	2	6
15	+	+	+	+	-	-	+	-	3	5
16	+	-	-	+	+	+	+	-	3	5
17	-	+	+	-	+	+	+	+	2	6
18	+	+	+	+	-	-	-	+	3	5
19	+	-	+	+	+	+	+	+	1	7

20	+	+	-	-	+	+	+	+	2	6
21	+	+	+	+	+	+	-	+	1	7
22	+	+	+	+	+	+	+	-	1	7
Т.ж %	87%	77%	69%	69%	69%	73%	73%	69%		
Н.ж %	13%	23%	31%	31%	31%	27%	27%	31%		

Саволнома натижалари таҳлилига кўра 22 нафар синалувчиларимизнинг жавоблари қуйидагича:

Берилган саккизта саволга аниқ ва тортинмасдан жавоб берган синалувчиларимиз 72% ни яъни 16 нафарни ташкил этди.

Берилган саккизта саволга жавоб беришга қийналган ва тортинчоқлик билан жавоб берган синалувчиларимиз 28% ни яъни 6 нафарни ташкил этди.

Натижага кўра мақсадимиз 28% ни яъни 6 нафар синалувчиларимизни ҳам ижодий ўйинларга жалб этиш, уларнинг киришувчанлиги ва фаоллигини оширишдан иборат.

Хулоса ва тавсиялар

Мактабгача ёшдаги болаларнинг этакчи фаолияти бу ўйиндир. Боғча ёшидаги болаларнинг ўйин фаолиятлари масаласи асрлар давомида жуда куп олимларнинг диққатини узига жалб килиб келмокда.

Мактабгача ёшдаги болалар узларининг ўйин фаолиятларида илдам кадамлар билан олга караб бораётган сермазмун хаётимизнинг хамма томонларини акс эттиришга интиладилар.

Маълумки, боланинг ёши улгайиб мустакил харакат килиш имконияти ошган сари унинг атрофдаги нарса ва ходисалар буйича дунёкараши кенгайиб боради. Богча ёшидаги бола атрофидаги нарсалар дунёсини билиш жараёнида шу нарсалар билан бевосита амалий мунособатга булишига интилади. Бола билишга ташналигидан атрофдаги узининг хадди сигадиган нарсалари билангина эмас, балки катталар учун мансуб булган узининг кучи ҳам этмайдиган, хадди сигмайдиган нарсалар билан ҳам амалий муносабатда булишга интилади. Бирок табиийки бола узидаги бундай эхтиёжларнинг бирортасини хам хакикий юл билан кондира олмайди. Болаларнинг тобора ортиб бораётган турли эхтиежлари билан уларнинг тор имкониятлари уртасидаги карама - каршилик юзага келади.

Буни шу билан изохлаб бериш мумкинки, биринчидан, болаларнинг ўйин фаолияти қандайдир моддий махсулот ишлаб чикаришга каратилган фаолият эмас. Шунинг учун болаларни ўйинга ундовчи сабаб(мотив) келиб чикадиган натижа билан эмас балки шу ўйин жараёнидаги турли харакатларнинг мазмуни билан богликдир.

Иккинчидан эса, болалар ўйин жараёнида уз ихтиёрларидаги нарсаларни, узларини кизиктирган, аммо катталаргагина мансуб булган нарсаларга айлантириб хохлаганларича эркин фаолиятда буладилар. Болаларнинг ўйин фаолиятлари уларнинг жисмоний ва психик жихатдан гармоник равишда ривожлантириш учун бирдан бир воситадир. Ўйин болалар хаетида шундай куп киррали фаолиятки, унда катталарга мансуб булган мехнат хам, турли нарсалар хакида тафаккур килиш, хом хаёл, дам олиш ва хушчакчаклик манбалари хам мужжасамлангандир, яъни мана шу жараёнларнинг барчаси ўйин фаолиятида аник булади. Шуни хам таъкидлаб утиш керакки ўйин факат ташки мухитдаги нарса ходисаларни билиш воситасигина эмас, балки кудратли тарбия воситаси хамдир. Ижодий ва сюжетли ўйинларда болаларнинг барча психик жараёнлари билан биргаликда уларнинг индивидуал хислатлари хам шаклланади. Демак, богчадаги таълим

тарбия ишларининг муваффакияти кўп жихатдан болаларнинг ўйин фаолиятларини максадга мувофик ташкил кила боришга богликдир.

Шундай килиб, ўйин болалар хаёли томонидан яратилган нарса эмас, аксинча болалар хаёлининг узи ўйин жараёнида юзага келиб ривожланадиган нарсадир.

Болаларнинг ўйин фаолиятларида хар хил хаёлий ва афсонавий образларни яратишларидан шундай хулоса чикариш мумкин: одамнинг (шу жумладан болаларнинг хам) ташки мухитдаги нарса ва ходисаларни акс эттириш жараёнлари пассив жараён эмас, балки фаол хамда ижодий яратувчан, узгартирувчан жараёндир.

Болалар ўйин фаолиятларининг яна бир ажойиб хусусияти шундан иборатки, ўйин жараёнида боланинг киладиган хатти-харакатлари ва бажарадиган роллари купинча умумийлик характерига эга булади. Буни шундай тушуниш керакки, бола узининг турли-туман ўйинларида факат узига таниш булган ёлгиз бир шофёрнинг, врачнинг, милитсионернинг, тарбиячининг, учувчининг хатти-харакатларигина эмас, балки умуман шофёрларнинг, врачларнинг, тарбиячиларнинг хамда учувчиларнинг хатти-харакатларини акс эттиради. Албатта, турмуш тажрибалари ва фаолиятлари доираси жуда чекланган кичик ёшдаги болалар(баъзан кичик гурух болалари хам) узларининг ўйинларида конкрет одамларни ва уларнинг харакатларини акс эттирадилар. (Масалан, ойисини, адасини, акасини, тарбиячисини ва шу каби). Урта, катта богча ёшидаги болаларнинг ўйинларида эса бундай образлар умумийлик характерига эга була бошлайди.

Болаларнинг ўйинлари оркали уларда ижтимоий фойдали, яъни юксак инсоний хислатларни тарбиялаш мумкин. Бундан ташкари, агарда биз болаларнинг ўйини фаолиятларини ташкаридан кузатсак, ўйин жараёнида уларнинг барча шахсий хислатлари (кимнинг нимага купрок кизикиши, кобилияти, иродаси темпераменти) яккол намоён булишини курамиз. Шунинг учун болаларнинг ўйин фаолиятлари уларни индивидуал равишда урганиш учун жуда кулай воситадир. Кичик мактабгача ёшдаги болалар

одатда узлари ёлгиз уйнайдилар. Предметли ва конструкторли ўйинлар оркали бу ёшдаги болалар узларининг идрок, хотира, тассавур ,тафаккур хамда харакат лаёкатларини ривожлантирадилар. Сюжетли ролли ўйинларда болалар асосан узлари хар куни кураётган ва кузатаётган катталарнинг хатти –харакатларини акс эттирадилар.

Ўйин фаолияти болаларни инсониятнинг ижтимоий тажрибасини эгаллашнинг фаол шакли булган таълим фаолиятига тайёрлайди.

Тавсиялар

Юқорида келтирилган фикрлардан келиб чиқиб қуйидаги тавсияларни ишлаб чикдик.

1) Мактабгача таълим тарбия ишларининг муваффақияти кўп жиҳатдан болаларнинг ўйин фаолиятларини мақсадга мувофиқ ташкил қила боришга богликдирлигини ҳар бир мактабгача тарбия муассасаси мураббийлари билишлари шарт.
2) Ўйинлар орқали болаларда ижтимоий фойдали, яъни юксак инсоний хислатларни тарбиялаш мумкин.
3) Болаларнинг ўйин фаолиятлари уларнинг жисмоний ва психик жиҳатдан гармоник равишда ривожлантириш учун бирдан бир воситадир.
4) Ўйин фақат билиш жараёнларини такомиллаштириб қолмай балки боланинг хулқ-атворига ҳам ижобий таъсир курсатади.
5) Мактабгача тарбия муассасаси мураббийларига курс ишида келтирилган ўйинлардан фойдаланишларини тавсия эрамиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққий йўли. Тошкент, 1992 йил
2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Тошкент, 2000 йил.
3. Каримов И.А. “Баркамол авлод орзуси” Т., 1996 йил

4. Каримов.И.А. «Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори».Т.., Шарқ. 1997.
5. Каримов И.А. “Юксак маънавият энгилмас куч” – Маънавият.- Т., 2008 йил
6. Ўзбекистон Республикасининг «Таълими тўғрисида»ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”. «Маърифат» газетаси. Т., 1997 йил 1 октябрь
7. Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълимга қўйилган Давлат талаблари. Т., Ўз ПФИТИ, Тузувчилар Расулова.М, Абдурахмонова.Х 2000 й.
8. «Болажон» таянч дастури, Тузувчилар: С.Мирджалилова, М.Расулева ва бошкалар. “Маърифат-мададкор”Т., 2010 й.
9. Вохидов М.. «Болалар психологияси» Тошкент. 1992 й.
10. Воҳидов М.В. Мактабгача тарбия психологияси. Т., “Ўқитувчи”,1994
11. Давлетшин М.Г. ва бошқалар. Ёш даврлари ва педагогик технология. Т., 2004
12. Ғайбуллаева М., Д.Гайбуллаева, Бир ёшдан уч ёшгача булган болалар тарбияси, Т., Илм-зиё нашриёти, 2006 йил.
13. Иванов П.И., Зуффарова М.Е. Умумий психология., Т., 2008 йил
14. Ибрагимов Х., У.Юлдошев Педагогик психология, Узбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, Т., 2009 йил.
15. Калюшен Г., М.Деюгина «Йўргакдан мактабгача» 1996 й.
16. Крутетский В.А. Педагогик психология асослари. Т., “Ўқитувчи”, 1996
17. Левентуев П., А.Аскархужаев, Б.Чудновский, М.Вохидов «Болалар психологияси очерклари».
18. Логинова В.И., П.Г.Саморуковалар тахрири остида «Мактабгача тарбия педагогикаси» . «Тарбиячи» Т., 1991 й.
19. Нишонова З., Алимова Г. Болалар психологияси ва ўқитиш методикаси. Т., 2007 й.
20. Нишонова З.Т. «Болалар психологияси» укув кулланма. – Т., 2006 й.
21. Норбошева М. Болалар Психологияси. Т., 2002 йил

22. Рахимова Н."Куйла, офтобим". Тошкент 2006 йил

23. Хасанбоева О.У ва бошқалар. «Мактабгача таълим педагогика». Т.., «Илм зиё» 2006.

24. Юсупова П. «Мактабгача тарбия педагогикаси» «Тарбиячи» Т- 1993й.

25. "Ўзбекистонда мактабгача таълим тизимини модернизатсиялаш-юксак маънавиятли келажак авлодни тарбиялаш негизидир" мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари. Тошкент - 2009 йил.

26. Шербаков А.И. Ёш психологияси ва педагогик психологиядан практикум. Т., 1991

27. Ғайбуллаева М., Д.Гайбуллаева, Бир ёшдан уч ёшгача булган болалар тарбияси, Т., Илм-зиё нашриёти, 2006 йил.

28. Ғайбуллаева М., "Фарзандларимизни аллалаб. Эркалаб ўстирамиз". Т., 2006 йил

29. Ғозиев э. Психология. Т., “Ўқитувчи”, 1994

30. www.Зиё.нет

31. ҳттп;//www. Зио-нет.узб/